

بررسی اثر رسانه‌ها و فضای مجازی بر فرهنگ و هویت بومی، انزوای اجتماعی،
معنویت، خودباختگی و افسردگی
(مطالعه موردی: دانشجویان شهرستان کازرون)

محمدجعفر شفیعی^۱

زینب زراعت پیشه^۲

زهرا حیدری^۳

محمد شفیعی سیف‌آبادی^۴

چکیده

هدف از این پژوهش بررسی آسیب‌های رسانه‌ها و فضای مجازی به خصوص بر فرهنگ و هویت بومی با عزت نفس و نگرش‌های ناکارآمد در دانشجویان دختر شهر کازرون است. در این تحقیق از روش کاربردی و توصیفی از نوع پیمایشی استفاده شده است. جامعه آماری آن را دانشجویان شهر کازرون تشکیل می‌دهند. پژوهش توصیفی و از نوع همبستگی است و به منظور گردآوری داده‌ها از پرسشنامه محقق ساخته استفاده شده است. پرسشنامه را به پست الکترونیک دانشجویان ارسال نموده و در نهایت ۳۱۰ دانشجوی پرسش‌نامه را تکمیل کردند. نتایج تحلیل آزمون t تک‌متغیره نشان داد که استفاده از فضای مجازی به‌ویژه ماهواره باعث کاهش معنویت در بین دانشجویان شده است و تأثیر منفی بر افسردگی دارد و همچنین منجر به انزوای اجتماعی دانشجویان شده است. نتایج تحقیق حاکی از آن بود که بین هویت غیربومی و عزت نفس رابطه معنادار منفی وجود دارد. همچنین بین هویت غیربومی و خودباختگی نیز رابطه معنادار مثبت وجود دارد. یکی از آسیب‌های جدی رسانه‌ها و فضای مجازی از بین بردن فرهنگ و هویت ایرانی اسلامی دانشجویان بوده است که منجر به آسیب‌های جبران‌ناپذیر دیگری خواهد شد. از بین رفتن هویت بومی به نوبه خود باعث افزایش انزوای اجتماعی و افسردگی می‌شود. این آسیب‌های روانشناختی باعث اختلال در نظام خانواده می‌شود که در این زمینه خانواده باید آموزش لازم را دیده و به طور جدی مراقب فرزندان خود باشد.

واژه‌های کلیدی: رسانه‌ها و فضای مجازی، فرهنگ و هویت بومی، انزوای اجتماعی، معنویت و افسردگی.

^۱ . کارشناسی ارشد فیزیک اتمی، دانشگاه پیام نور کازرون: mohammadjafarsh@gmail.com

^۲ . کارشناسی ارشد مدیریت، دانشگاه علمی کاربردی کازرون: zzp258@gmail.com

^۳ . دانشجوی دانشگاه علمی کاربردی کازرون: z_hidari@yahoo.com

^۴ . دانشجوی دانشگاه آزاد اسلامی کازرون: mjshafiee@yahoo.com

۱. مقدمه

نگرانی درباره ی جوانان و تغییرات فرهنگی، عمری به درازای تاریخ بشری دارد (ریبیعی، ۱۳۸۸، ۱۱). فرآیند هویت یابی در دوران مدرن تغییر شکل داده است. در گذشته، مکان نقش کلیدی در خلق هویت اجتماعی افراد داشت، چراکه افراد کمتر با دنیای خارج ارتباط داشتند و ارتباط رودررو با اطراف ایشان در محیط پاک و سنت های بومی، محلی، بخش اعظم هویت آنها را شکل می داد. به دنبال مدرنیته و بساط تکنولوژی های نوین اطلاعاتی و ارتباطی مانند اینترنت، نقش مکان در شکل دهی به هویت بسیار کمرنگ شد، چرا که رسانه ها و تکنولوژی های ارتباطی قادرند فرد را از مکان خودش جدا کنند و به جهان پیوند بزنند. در نتیجه افراد با منابع هویت یابی بی شماری روبرو هستند و هویت یابی شکل غیر محلی و جهانی پیدا می کند (نوابخش، ۱۳۸۹، ۹۴).

دگرگونی های ارزشی خانواده ها و نسل ها، یکی از عناصر کلیدی نظام فرهنگی جامعه به شمار می رود که شناخت آنها، نقش بسزایی در شناسایی تحولات فرهنگی دارد. مطالعه تحول و تغییر ارزشی، روشی برای شناخت تحولات اجتماعی عمده است. می توان اذعان داشت که بر اساس تحولات ارزشی، جریان تحولات آینده در جامعه چگونه است. به نظر می رسد ریشه بسیاری از مسایل اجتماعی و ناهنجاری های رفتاری چه در سطوح فردی و چه در رفتار گروهها، جریان ها و اقشار اجتماعی، ناشی از حالت عدم تعادل و سیالیت و طیف گونگی نظام ارزشی است (حاضری، ۱۳۸۰، ۴۵). دگرگونی فرهنگی از طریق جایگزینی نسل ها صورت می گیرد. مطالعه شکاف های ارزشی به ما در فهم مکانیسم های این تغییر و تحولات کمک می نماید (اینگلهارت، ۱۳۷۳، ۷۳). با توجه به اینکه تغییر و تحول امری گریز ناپذیر است، شناسایی مکانیسم های این تحول در نظام ارزشی دانشجویان بخصوص در سطح خرد و میانه می تواند امکان دستکاری در نقشه سازماندهی ساختار آینده ایران را فراهم آورد و از وقوع بی هویتی یا اغتشاش هویتی و یا چند هویتی در بین نسل های متفاوت بکاهد و فرصت لازم را جهت تغییر و تبدیل روند های تغییر ارزشی نادرست را برای سیاست گذاران حوزه فرهنگی فراهم آورد. از نظر جورج ریترز، ارزش های اجتماعی در زمره واقعیات اجتماعی غیرمادی به شمار می روند (ریترز، ۱۳۷۴، ۷۳).

اگبرن و نیم کف در کتاب زمینه جامعه شناسی معتقدند که ارزش اجتماعی واقعه یا امری است که مورد اعتنای جامعه قرار گیرد. ارزش اجتماعی انگیزه گرایش اجتماعی می شود. گرایش های اجتماعی تمایلاتی کلی هستند که در فرد به وجود می آیند و ادراکات، عواطف و افعال او را در جهت معینی به جریان می اندازند. مانند گرایش اجتماعی به ثروت اندوزی و تحصیل، مقام، شهرت و نظایر آن (برن و کف، ۱۳۸۸، ۱۹۳). بنابراین از نظر جامعه شناختی، ارزش های اجتماعی به عوامل و عناصری اطلاق می شود که اکثریت مردم یک جامعه به اهمیت و اعتبار آن پی برده اند و به صورت واقعیات و امور درآمده اند که نیازهای مادی و معنوی افراد جامعه را برآورده می سازند.

روند تغییرات اجتماعی چنان سرعت و عمقی یافته که پا برجاسترین عرصه حیات بشر یعنی فرهنگ را در نوردیده و ما را در میانه یک دگرگونی جدی فرهنگی قرار داده است. تحولی که بارها آن را جدی ترین تحول فرهنگی از کشف آتش تاکنون می داند (ویت، ۱۹۹۷، ۲۳۱). ظهور تکنولوژی های نوین ارتباطی در عصر حاضر به همراه تحولاتی که در فضای مجازی بوجود آمده است، بسیاری از کارکردهای خانواده ها را دچار اختلال کرده است. در مباحث آسیب شناختی نهاد خانواده، یکی از محورهای مهم، بررسی آسیب های ناشی از تحولات خانواده است. تحولاتی که

چهارمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده؛ سی ام و سی و یکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

خود منشأ بروز دگرگونی هایی عمیق و اساسی در نوع روابط و ارزشهای خانوادگی می باشند. بسیاری از این تحولات و دگرگونی ها از بیرون، بر خانواده تحمیل می شود. از زمانی که اینترنت وارد فضای زندگی انسان شده تا به امروز، علی رغم تمام محاسن و مزایای آن، یکسری دغدغه ها و نگرانی هایی را بر خانواده ها تحمیل نموده است. موضوعی که در تمام جوامع موضوعیت داشته و محدود به جامعه و یا اقلیتی خاص نمی شود. به دلیل ویژگی های خاص فضای مجازی و نو بودن این پدیده، بسیاری از والدین فرصت، امکان و یا توان کافی برای شناخت دقیق این فضا و کاربردهای آن را به دست نیاورده اند و عدم آشنایی مناسب آنها با این فضا و در مقابل استفاده روزمره نوجوانان و جوانان و حتی کودکان از این فضا باعث شده است که یک فضای محرمانه و خصوصی در داخل خانه برای فرزندان ایجاد شود و آنها بدون دغدغه و بدون احساس وجود ناظر بیرونی به سایت های مختلف در این فضا دسترسی یافته و بعضاً به دلیل ویژگی های سنی و شخصیتی و کنجکاوی های خود متأثر از فضاهای ناسالم موجود در اینترنت گردند. با توجه به اهمیت فضای مجازی در توسعه جوامع، در جامعه ما نیز در سال های اخیر به فن آوری اطلاعات و ارتباطات توجه زیادی شده است. ولی در این رابطه آسیب های جدی وجود دارد که ضروری به ریشه یابی آن پرداخت. کشور ما از نظر بهره مندی از اینترنت در بین ۱۸۷ کشور جهان رتبه ۸۷ را دارد که بر اساس طبقه بندی اتحادیه جهانی مخابرات جزء کشورهای متوسط به شمار می رود. ۳۵ درصد استفاده کنندگان اینترنت را قشر جوان تشکیل می دهند و میانگین صرف شده برای اینترنت ۵۲ دقیقه در هفته است (صادقیان، ۱۳۸۴، ۹۶).

۲. پیشینه تحقیق

محمدرضا حافظ نیا و همکاران (۱۳۸۴) در تحقیق خود با عنوان تأثیر جهانی شدن بر هویت ملی نشان دادند که گسترش فرایندهای جهانی شدن در قالب فن آوری اطلاعات و ارتباطات زمینه ساز تقویت هویت فروملی (قومی و مذهبی) و تضعیف هویت ملی است.

بهزاد دوران (۱۳۸۰) در رساله دکتری خود در دانشگاه تربیت مدرس با عنوان هویت ملی و تعامل در فضای سایبرنتیک به این پرسش اساسی می پردازد که آیا تجربه فضای سایبرنتیک موجب تضعیف هویت ملی کاربران می شود؟ نتایج حاکی از آن بود که تعامل با فضای مجازی موجب تضعیف هویت ملی کاربران نمی شود و در واقع تأثیری بر هویت ملی کاربران نداشته است.

یاسمی نژاد، آزادی و امویی (۱۳۹۰) در پژوهش خود به این نتیجه دست یافتند که فضای مجازی می تواند امنیت اجتماعی را مورد تهدید قرار دهد، زیرا اینترنت با وجود این که می تواند به عنوان ابزاری قدرتمند در عرصه اطلاع رسانی به کار گرفته شود تا آن جا که گاهی از آن به عنوان انفجار اطلاعات هم نام برده می شود، ولی این فناوری مدرن با تمام فوایدی که دارد، تهدیدها و خطرهایی نیز برای جامعه و بشر داشته است. به طوری که امروزه، بخش عمده ای از جرایم مربوط به حوزه ی کامپیوتر، اینترنت و فضای مجازی است که امنیت اجتماعی را هدف قرار داده اند.

چهارمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده؛ سی‌ام و سی‌ویکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

علی محمد جوادی (۱۳۸۳) در مطالعات نشان می‌دهد که استفاده از اینترنت به علت اینکه فعالیتی زمان گیر است، می‌تواند بر روابط اجتماعی و خانوادگی و مدت تعامل فرد با خانواده اش تأثیر بگذارد و حتی آن را کاهش دهد.

به گزارش روزنامه نیویورک تایمز، نتایج پژوهشی که به منظور شناخت تأثیر اجتماعی و روان شناختی اینترنت بر روی ۱۶۹ نفر در ۷۳ خانوار در یک سال انجام گرفته و اینترنت در این نمونه افراد عمدتاً برای ایجاد ارتباط مورد استفاده قرار می‌گرفت، نشان می‌دهد که استفاده از اینترنت با کاهش ارتباطات مشارکت کنندگان در پژوهش با اعضای خانواده در محیط خانه، کاهش اندازه حلقه اجتماعی آنها و افزایش احساس افسردگی و تنهایی همراه بوده است. مؤلفان نتیجه گیری کردند که آنچه با استفاده از اینترنت از دست رفته، حضور فیزیکی فرد برای دیگری بوده است (دریفوس، ۱۳۸۳: ۱۵).

کریستوفر ساندروز (۲۰۰۲) در تحقیقات خود با عنوان نقش اینترنت در افسردگی و انزوای اجتماعی نوجوانان نشان داد که استفاده ی زیاد از اینترنت با پیوند ضعیف اجتماعی مرتبط است و میزان استفاده از اینترنت با افسردگی ارتباط چندانی ندارد.

ابری (۱۳۸۷) نقش مثبت فضای مجازی را در عرصه ی ظهور خلاقیت مورد تأکید قرار داده است، زیرا فناوری دیجیتال و جامعه ی شبکه ای، افراد را به سوی زندگی ای سوق داده است که در آن می‌توانند با اتخاذ نقشی فعال و خلاق، به صورت فردی یا جمعی در ساختن چیزی جدید سهیم باشند، در فرایند هم آفرینی شرکت کنند و به خودیابی خویشتن کمک کنند. کیفیت آزادی بخشی اینترنت، کاربران اینترنتی را دعوت می‌کند تا به تفکر، تجربه، بازی، فعالیت های گروهی و ارتباط پردازند. اینترنت همواره محیطی را خلق کرده است که همگان می‌توانند با تکیه بر توانایی ها و استعدادهای خود دست به ابداع و خلاقیت بزنند. از میان رفتن محدودیت مکان، زمان، نبود کنترل و انتقاد، ناشناس ماندن، امکان خیال پردازی و تنوع گوناگون محیط های اینترنتی فرصت مناسبی را برای بروز خلاقیت فراهم می‌کند.

علی محمد جوادی (۱۳۸۳) در تحقیقی با عنوان بررسی تأثیر اینترنت بر ارزش های خانواده نشان داد که میزان پذیرش در اینترنت، وارد فضای صمیمیت شدن و میزان استفاده از اینترنت تأثیر منفی بر ارزش های خانوادگی دارد. ایلناز سجادیان با عنوان ارتباط بین افسردگی و انزوای اجتماعی کاربران اینترنت نوجوان و جوان با مدت زمان روزانه معمول کاربری اینترنت رابطه مثبت بین افسردگی و انزوای اجتماعی با مدت زمان استفاده از اینترنت در کاربران نوجوان و جوان را نشان داد.

کشتی ارای و اکبری (۱۳۹۰) با معرفی عصر جدید به عنوان عصر پرشتاب ارتباطات، ورود بسیار ساده و سریع، حداقل محدودیت برای دسترسی، برقراری ارتباط با سراسر دنیا به اشکال مختلف و عدم وجود محدودیت زمانی و مکانی، دسترسی به پایگاه های اطلاعاتی مختلف و شرکت در فعالیت های اقتصادی، علمی، فرهنگی، هنری، مذهبی و ... را از ویژگی های بی بدیل آن بر شمرده اند.

آفونسو خاطر نشان می‌کند که استفاده از اینترنت سبب ایجاد احساس بدبختی، انزوای اجتماعی، تنهایی، دوری از خانواده و به طور کلی کاهش سلامت روانی است. دوری از خانواده و دوستان نوعی حالت روانی است که به آن

انزوای اجتماعی می‌گویند. تنهایی و از دست دادن حمایت‌های اجتماعی، دو متغیر (دو بعد) نشان‌دهنده انزوای اجتماعی هستند (آلونسو، ۱۴۱، ۱۹۹۹).

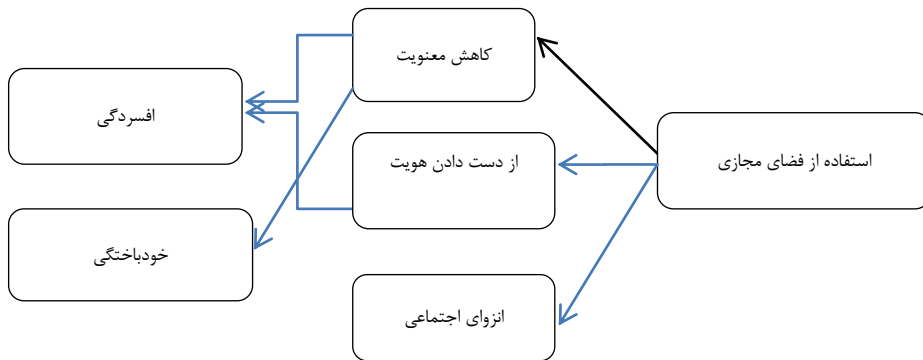
۳. تحلیل آماری

در پژوهش حاضر به بررسی تأثیر فضای مجازی بر فرهنگ و هویت بومی، انزوای اجتماعی، افسردگی، کاهش معنویت، خودباختگی پرداخته ایم. با استفاده از یک پرسشنامه الکترونیکی، ۵۰۰ پرسش‌نامه به پست الکترونیک دانشجویان ارسال شد که ۳۱۰ پرسش‌نامه به صورت کامل تکمیل شده بود. در این تحقیق جهت بررسی اعتبار یا روایی از اعتبار صوری استفاده شده است. بدین طریق که پس از تهیه و تنظیم پرسشنامه، آن را به اساتید و صاحب‌نظران روش تحقیق نشان داده و در نهایت با توجه به اظهار نظر آنها به رفع ایراد پرسشنامه اقدام شده است. برای بررسی پایایی متغیرهای مورد مطالعه، از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شده است. در این تحقیق برای بررسی سوال‌های عمومی مطرح شده در پرسش‌نامه، از فنون آمار توصیفی و برای بررسی و تجزیه و تحلیل سوال‌های اختصاصی، از فنون آمار استنباطی (آزمون t تک متغیره و تحلیل مسیر) استفاده شده است. داده‌های جمع‌آوری شده بوسیله پرسش‌نامه توسط نرم افزار SPSS مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. پرسش‌نامه این پژوهش از طیف مقیاسی لیکرت (کاملاً موافقم تا کاملاً مخالفم) پیروی می‌کند و سوال‌های آن بر اساس متغیرهای ارائه شده در مدل تحقیق و در جهت پاسخ به آنها می‌باشد.

۴. فرضیه‌های تحقیق

- ۱- بین متغیرهای استفاده از فضای مجازی و کاهش معنویت رابطه معنی‌داری وجود دارد.
 - ۲- بین متغیرهای استفاده از فضای مجازی و از دست دادن هویت رابطه معنی‌داری وجود دارد.
 - ۳- بین متغیرهای استفاده از فضای مجازی و انزوای اجتماعی رابطه معنی‌داری وجود دارد.
 - ۴- بین متغیرهای کاهش معنویت و خودباختگی رابطه معنی‌داری وجود دارد.
 - ۵- بین متغیرهای کاهش معنویت و افسردگی رابطه معنی‌داری وجود دارد.
 - ۶- بین متغیرهای از دست دادن هویت و افسردگی رابطه معنی‌داری وجود دارد
- جدول زیر رابطه بین متغیرهای تحقیق، مقادیر ضریب گاما، سطح معنی‌دار هر یک از ضرایب و تأیید یا رد شدن فرضیه‌ها را نشان می‌دهد.

۱- مدل مفهومی:

۵. یافته های تحقیق

۲- نتایج آزمون t تک متغیره

Sig	df	t	انحراف معیار	اختلاف میانگین	میانگین	مولفه
۰.۰۰۰	۸۵	۴.۳۴	۴.۱۹۹	۱.۹۶	۱۷.۴	کاهش معنویت
۰.۰۰۶	۸۵	۲۰.۰۸۱	۵.۶۸	۱.۷۲	۱۶.۷۲	از دست دادن هویت
۰.۰۰۰	۸۵	۷.۳۳	۴.۴۷	۳.۵۳	۲۱.۵۳	انزوای اجتماعی
۰.۰۰۰	۸۵	۷.۷۷	۴.۶۱	۳.۸۷	۲۷.۸۷	افسردگی
۰.۰۰۰	۸۵	۳.۸۶	۶.۰۰۱	۲.۵	۲۰.۵	خودباختگی

نتایج آزمون t تک متغیره حاکی از آن است که در مورد همه مولفه ها مقدار Sig مشاهده شده از مقدار بحرانی جدول در سطح خطای ۰,۰۵ کوچکتر است.
به عبارت دیگر Sig مشاهده شده در سطح $Sig < ۰,۰۵$ معنی دار است.

۳- مشخصه های نکوی برازندگی

مشخصه	برآورد
نسبت مجذور کای به درجه آزادی (x ² /df)	۲/۰۵
شاخص برازندگی تطبیقی (CFI)	۰/۹۹
شاخص نکویی برازش (GFI)	۰/۹۹
شاخص تعدیل شده نکویی برازش (AGFI)	۰/۹۶
جذر برآورد واریانس خطای تقریب (RMSEA)	۰/۰۴۵

۶. نتیجه گیری

فضای مجازی جایگاه ویژه ای در ساختار زندگی اجتماعی پیدا کرده و پدیده ای است که تأثیرات زیادی بر جنبه های مختلف آن از جمله بر بنیانی ترین نهاد اجتماعی یعنی خانواده گذاشته است. در واقع فضای مجازی نسل جدیدی از فضای روابط اجتماعی هستند که با اینکه عمر خیلی زیادی ندارند، توانسته اند به خوبی در زندگی مردم جا باز کنند. مردم بسیاری در سنین مختلف و از گروه های اجتماعی متفاوت در فضای مجازی کنار هم آمده اند و از فاصله های بسیار دور در دنیای واقعی، از این طریق با هم ارتباط برقرار می کنند. امروزه روش های ارتباطی با دیگران از طریق اینترنت افزایش یافته است. پست الکترونیک، پیام های کوتاه، چت روم ها، وب پایگاه ها و بازی ها، روش هایی برای گسترش و حفظ روابط اجتماعی شده اند. روزانه نزدیک به چهارصد میلیون نفر در سراسر دنیا از اینترنت استفاده می کنند و یکی از کاربردهای اصلی اینترنت، برقراری ارتباط اجتماعی با دیگران است. شاید عیب اصلی ارتباط های اینترنتی آن است که ارتباط در فضای مجازی، اساساً بر متن استوار است و بنابراین، از نشانه های بصری و شنیداری در تعامل های رو در رو بی بهره است. تعداد قابل توجهی از سایت ها در شبکه ی اینترنت، به طور جدی شرایط روانی و نفسانی نوجوانان و جوانان و بزرگسالان را متأثر کرده، زمینه ی برخی از گرایشها، تمایلات و رفتارهای نامطلوب از جمله خود ارضایی، ارتباطات غیراخلاقی، اشتیاق به برقراری روابط ناپخته، ناسنجیده و نامشروع جنسی را هموار نموده است و به آن سرعت می بخشد. نتایج حاکی از آن بود که استفاده از فضای مجازی منجر به کاهش معنویت در دانشجویان، افسردگی و از خودباختگی می شود. همچنین استفاده از فضای مجازی منجر به از دست دادن هویت و افسردگی می شود. نهایت اینکه یکی از علت های انزوای دانشجویان استفاده از ماهواره و شبکه های اجتماعی می باشد.

۷. پیشنهادات

- با توجه به اینکه بیشتر استفاده کنندگان از فضای مجازی نوجوانان و جوانان هستند، فرهنگ سازی برای کاهش پیامدهای آن ضروری است. لذا اطلاع رسانی، آموزش نحوه استفاده صحیح از این فناوری می تواند مؤثر واقع گردد.

چهارمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده؛ سی‌ام و سی‌ویکم اردیبهشت‌ماه ۱۳۹۴

- برگزاری جلسات آموزشی از سوی مصادر امور فرهنگی در شهرستان‌ها به منظور آشنا نمودن و اطلاع رسانی به والدین در مورد فناوری‌های جدید به ویژه اینترنت و شبکه‌های اجتماعی مجازی.
- پخش آگهی‌های آموزنده از سوی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی در رادیو و تلویزیون در جهت افزایش آگاهی خانواده‌ها در خصوص خطرات ناشی از اینترنت.
- گذراندن اوقات بیشتری با فرزندان در فضای بیرون از خانه به طوری که فرزندان از نظر عاطفی، احساس خلأ نکنند و جهت جبران این کمبود به فضای مجازی پناه نبرند.
- طراحی بازی‌های رایانه‌ای به گونه‌ای که در آنها انواع خطرات موجود در فضای مجازی و راهکارهایی جهت آشنایی و مقابله با آنها تعبیه شده است.
- طراحی و تدوین بخشی در کتاب‌های درسی در ارتباط با آشنایی دانش‌آموزان با فناوری‌های جدید، اینترنت و خطرات بالقوه آنها.
- هنجارسازی‌های مثبت و ترویج فرهنگ استفاده از اینترنت و فضای مجازی.

مراجع

- جوادی، علی محمد. (۱۳۸۳). بررسی میزان و نوع استفاده از اینترنت و تأثیر آن بر ارزش‌های خانواده در بین دانش‌آموزان دبیرستان‌های مدارس دولتی ناحیه ۳ مشهد، پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد دانشگاه فردوسی.
- ابری، انسیه. (۱۳۸۷). فضای مجازی عرصه ظهور خلاقیت، اولین کنفرانس ملی خلاقیت‌شناسی مهندسی و مدیریت نوآوری ایران.
- ربیعی، علی و احسان شاه قاسمی. (۱۳۸۸). بزهکاری و بزرهگی: آسیب‌شناسی فردی و اجتماعی روابط مجازی در ایران: یک رویکرد کیفی، مجله رفاه اجتماعی، پاییز، شماره ۳۴.
- ساندرز، کریستوفر. (۲۰۰۸). استفاده از اینترنت، افسردگی و انزوای اجتماعی کودکان. فرهنگ و پژوهش، شماره ۱۰۹.
- گیدنز، آنتونی. (۱۳۸۶). جامعه‌شناسی، ترجمه حسن چاوشیان، تهران: نشر نی.
- دریغوس، هربرت. (۱۳۸۳). درباره اینترنت؛ نگاهی فلسفی به اینترنت، ترجمه علی ملائکه، تهران: نشر گام نو.
- حافظ نیا، محمدرضا. (۱۳۸۴). تأثیر جهانی شدن بر هویت ملی مطالعه موردی دانشجویان دانشگاه‌های دولتی شهر تهران. فصلنامه ژئوپلیتیک. سال دوم. شماره ۳ و ۴.
- حاضری، علی محمد. (۱۳۸۰). مسائل اجتماعی متأثر از تعارض ارزش‌ها در دوران گذار، نامه انجمن جامعه‌شناسی ایران، شماره چهارم.
- دوران، بهزاد. (۱۳۸۰). فضای سایبرنتیک و هویت اجتماعی. پایان‌نامه دکتری دانشگاه تربیت مدرس.
- یاسمی نژاد، عرفان؛ آزادی، اکرم؛ امویی، محمدرضا. (۱۳۹۱). فضای مجازی، امنیت اجتماعی، راهبردها و استراتژی‌ها، همایش ملی صنایع فرهنگی نقش آن در توسعه‌ی پایدار.
- نوابخش، مهرداد؛ هاشم نژاد، فاطمه؛ زادشم پور، وحید. (۱۳۸۹). بررسی آثار اینترنت و موبایل در تغییر هویت جوانان ۱۵-۲۹ سال استان مازندران. جامعه‌شناسی مطالعات جوانان.
- کشتی‌ارای، نرگس؛ اکبریان، اکرم. (۱۳۹۰). عصر مجازی و چالش‌های پیش‌رو، اولین کنفرانس بین‌المللی شهروند مسئول. ریتزر، جورج. (۱۳۷۴). نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر. ترجمه محسن ثلاثی، تهران: علمی.
- اینگلهارت، رونالد. (۱۳۷۳). تحول فرهنگی در جامعه پیشرفته صنعتی، مریم وتر، تهران: انتشارات کویر.

چهارمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده؛ سی ام و سی و یکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

Affonso, Bob (1999). Is the Internet Affecting The Social Skills of Your Children?

University of Nevada, Reno .

Giddens, Anthony (1995) Politics, Sociology and Social Theory: Encounters with Classical and Contemporary Social Thought. Cambridge: Polity.

Inglehart, Ronald (1999). World Values Survey. Institute for Social Research. The University of Michigan.